

Parkı geçerek Atatürk Caddesi'ne varıyoruz. Köseyi döndükten sonra sırasıyla Abidin Dino Park, Adana Büyükşehir Belediyesi, Maryem-Abdurrahim Gızer Ortakulu ve Turhan Cemal Beriker Caddesi'ni geçince İnönü Park'na varıyoruz. Bu bölgede 1909 haritasında daha azşabıdır, 1918 haritasında ise daha yukarıda işaretlenmiş bir **Ermeni Mezarlığı** olduğu bilgisi yer alıyor. **konum 20** D-400 olarak da bilinen, Kennedy Köprüsü'ne bağlanan cadde ise tamamen yeni ve Mersin'e kadar uzanıyor.

Tepebağ ile Adana-Mersin yolunun arasında yer alan İnönü Parkı tarihi kent merkezindeki önemli yeşil alanlardandır. Ermeni Mezarlığı'na yakın olduğu gibi, 1918 haritasına göre küçük bir Müslüman Mezarlığı da olduğunu gösteriyor. Kasım 2014'te parkta doğalgaz kazısı yapılırken ulaşılan mezarlardan, bu bölgede mezarlıkların parkın altında kaldığı anlaşıldı. Mezarlığı Erarstan'a soruyoruz...

L.E. Mezarlık gençlik yıllarına yetişmişti. Eskiden orada bir yazlık sinema vardı. Sahibi de Adana'da birkaç sinemanın sahibiydi, orayı da bir şekilde bulmuş. Adana sinemaları Türk sinema tarihinde büyük yer kaplar. 1965'e kadar, bütün vizyon filmleri önce Adana'da oynardı, o da güzel bir sinemaydı. Yazlık İplik Sineması.

Sanayi mahallesi ve yeni şehri aramızda bırakarak tekrar **Tepebağ'a** gelmiş oluyoruz. **konum 21** Tepebağ mahallesi, dairese, iki eskenti eski Roma şehrinin başlangıç noktasına tekabül ediyor. Kuzeyden İnönü Caddesi, doğudan Seyhan Caddesi, batıdan Çakmak Caddesi, güneyden de Abidinpaşa Caddesi'yle sınırlı Tepebağ'da günlerce gezebilir, her köşede tarihi bir binaya rastlayabilirsiniz. Hidriyas ve Bab-ı Tarsus mahalleleri hariç çoğunlukla Müslüman mahallesi olan bölge 1909 yılından etkilendiği için ayakta olan binalar daha çok. Halen Adana'daki Hıristiyan cemaatleri tarafından kilise olarak kullanılan tek bina da buradadır **Aziz Pavlus Kilisesi** **konum 22** ya da daha çok bilinen adıyla Bebekli Kilise. Eski Hidriyas Mahallesi'nde yer alan kiliseye Cemal Gürsel Caddesi'nden ulaşılabilir. Anadolu Katolik Kilisesi üyesi olan kilisenin yapım tarihine dair bilgiler net değil. 1918 haritasında burada Sultaniyne Mektebi olduğu, eskiden de rahibeler okulu olduğu belirtiliyor.

L.E. Alijan'ın bahsettiği Şişliili veya Surp Dilla Manastır'ının bu civarda olması gerekir, çünkü Gaston Mizrahi'nin çektiği, Sıbıllı yazan fotoğrafı, Alman fabrikası'nın bacası da görünür.

Cumhuriyet Caddesi'ni takip ederek Atatürk Parkı'na varıyoruz. Parka gelmeden önceki köşede 1918 haritası, bir **Protestan Mezarlığı** olduğunu gösteriyor, **konum 23** bu köşede, yani Ziyapaşa Bulvarı ile Cumhuriyet Caddesi'nin kesiştiği noktada bugün Atatürk Yüzme Havuzları yer alıyor. 1909 ve 1918 haritalarında Atatürk Parkı'nın olduğu bölge Giritliler Mahallesi olarak görünüyor.

Cemal Gürsel Caddesi'ndeki Tepebağ Anadolu Lisesi, bir zamanlar **Amerikan Kız Koleji** **konum 24** Bu günlerde onamada olan yapı 1909 yılında yapılmış, sonrasında tekrar yapılmış. Okulun arkasından Tepebağ Höyüğüne varıyor, etrafında dolayarak, Cephe Sağlıklaştırma Projesi'ne tabi binaların dizildiği, dar ve numaralıyalandırılmış Tepebağ sokaklarından Abidinpaşa Caddesi'ne doğru yürürken Merkez Bankası Adana Şubesi'nin arkasında buluyoruz kendimizi. Burada yüz yıl önce **Surp Asdvadzadzin Kilisesi**, Aramyan Okulu ve Adana Ermeni Başepiskoposluğu Merkezi yükseliyordu. **konum 25** Kadim bir yapı olan kilise 19. yüzyılı başlarında tekrar yapılmış. Kalifa Hagop, Kalfa Vartan ve Mimar Kireççian tarafından yapılan kilise, Merkez Bankası Adana şubesi yapılrken tamamen yıkılmış, yalnızca duvarının bir kaç taşı bugüne ulaşabilmiş.

Dedem Domburağlı Hacı Kevorc Ağa'nın eşi, annemden Hacı Şahzade'den duyduğuma göre kendisi Kalifa Vartan'ın kızı. Vartan Kalifa fevride Osmanlı Devleti'nden armağan olarak aldığı altın nişan tasarmış. Babam Misak Göv-Yeğyayan'den duyduğuma göre ise, Kalifa Hagop kilise yapımı zamanıyla ve yalnızca Surp Asdvadzadzin'i değil, 19. yüzyıl başlarında etrafındaki birçok kiliseyi, hatta unskatlı Kılı'deki kiliseyi de e yapmıştı. Babamın anlatığına göre Surp Asdvadzadzin'i yaparken yapımı yan bırakmışlar, ki yarınsa kadar yapılan duvarlar önce uzun zaman otursun, sonra bir-iki yıl sonra devam etmişler inşaata. (Pizant Yeğyayan)

1909 haritasında Surp Asdvadzadzin Ermeni Kilisesi olarak isimlendirilen yapı, 1918 haritasında "Eski Ermeni Kilisesi" notuyla Askeri Depo olarak işaretlenmiş. Jansen'in 1940 tarihli haritası ise, "30" numaralı yapı olarak gösterir ve sinema olarak belirir. Adana sinemalarının tarih, çek hafızası için de çok yolnu ve büyük bir araştırma konusu. Sinema salonlarının toplumsal yaşama Cumhuriyet'ten önce de yer olduğunu, Adana Türk Ocakı'nın 1924'te Rumlardan kalan bir sinemayı Adana Milletvekili Zamir Bey tarafından TBMM'ye verilen takdir sonucu almış olmasından öğreniyoruz. Sonraki yıl Atatürk'un Adana ziyareti sırasında Adana'da Türkocakı Sineması'nda düzenlenen bir müsamereye katılması da sinema salonunun faaliyetini sürdürdüğünü düşündürüyor. Yusuf Ahyan'a göre Erarstan'ın hatırladığı Alisaray Sineması'nın yanı sıra, Türkocakı Sineması'nı da Asri Sinema adıyla bilinen Baki Tonguş, Tan Sineması'nı da sahibi.

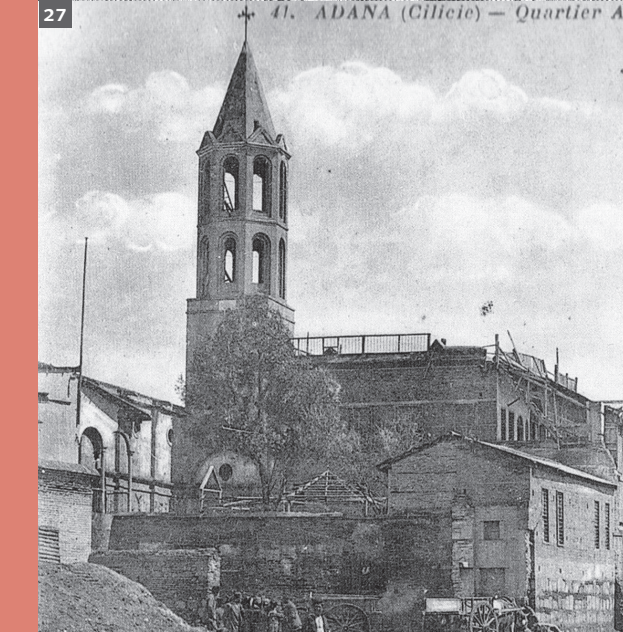
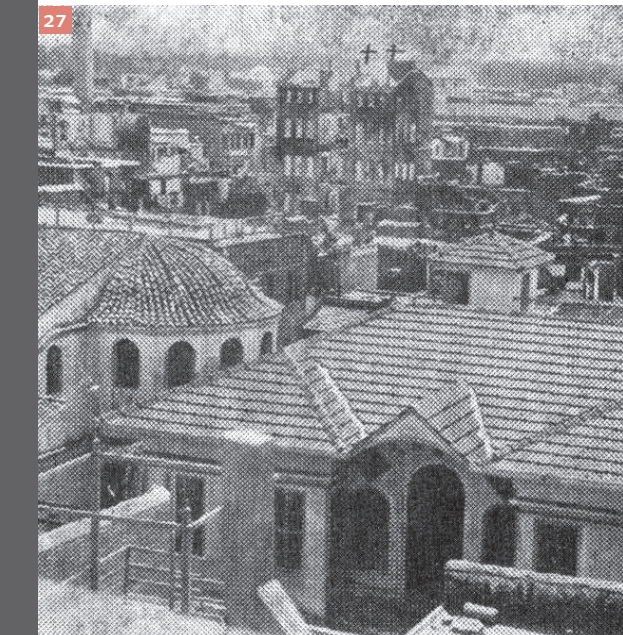
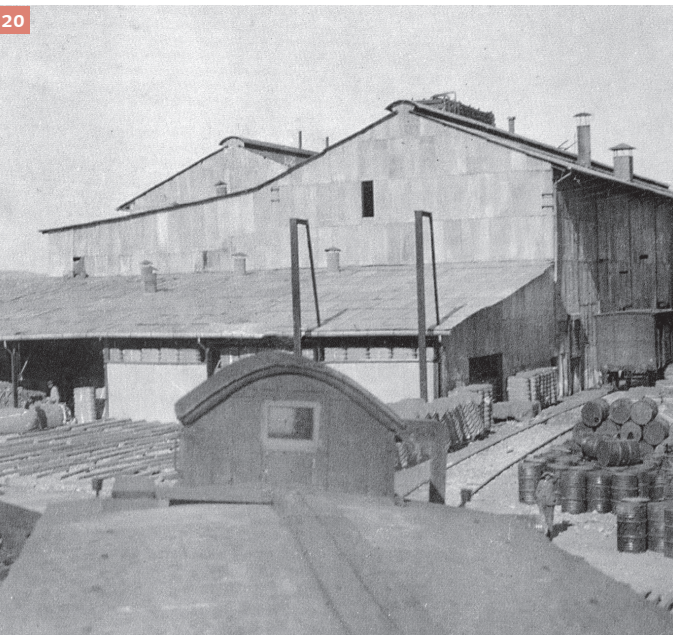
Ellili yıllara dek Adanalı'nın sinema anlayışını renklendirilen diğer bir sinema da "Tan Sineması"dr. Abidinpaşa Caddesi'nde, bugünkü Merkez Bankası'nın yerinde olan bu sinema eski bir Ermeni kilisesinden bazıları sinemaya dönüştürülmüştür. "Yeni Sinema" adıyla da filmler gösterilen bu sinemanın sahibi; bir süre Türkocakı ve Alisaray Sineması'nı da işleten Baki Tonguş'tur. O yılların "Tan Sineması ve Baki Tonguş'un sinema anlayışı üzerine gazetesi Yusuf Ahyan'ın verdiği bilgiler dikkat çekicidir: "Sinemanın menenjet ve eğlence unsuru olduğunu düşünerek Adana'da gece hayatının doğmasına önem veriyordu Baki Tonguş. Nihayet şimdiki 'Asri Sinema'nın "Türkocakı Sineması" olarak Türk Ocakı tarafından işletilmesine amlı olmuştur. Türk Ocakı Sineması'nın başarısı karşısında, Abidinpaşa Caddesi'nde, bugünkü Merkez Bankası'nın yerinde modern bir sinema kurulmuştur. Adana artık azırlık yolundadır. Yeni Adana için bu sinemada kadıfı koltuklu localar meydana getirilmiş. Hall için güzel dışarıya parter, temiz bir balkon tanzim etmiştir. Sinemanın başlama saatine kadar antrakt yapan küçük bir de orkestra koymuştur. Ne yazık ki lüks sinema tutmamıştı.

Hafıza turumuzuz Tepebağ Mahallesi'nde, bir zamanlar Surp Asdvadzadzin'in bulunduğu noktada bitirenken son sözü Erarstan'a bırakıyoruz:

L.E. Bir ucı Taşköprü, diğer ucu Terskapı, Fransızca Tarsus'un adı, Ters/Tars. Ortada Surp Asdvadzadzin Kilisesi ve yanında Aramyan Okulu var. Kilise yıkılıp da yerine Merkez Bankası yapılırken Roma mozayikleri çıktı. Yani orası da başka bir tapınaktı, Roma tapınağıydı. Aynı zamanda benim ilk aşkımın geçtiği yeri.

Kilise sona sinema olarak kullanıldı. Bir Zorro filmi izlediğimi hatırlıyorum ama altı yaşında Flandum. Sonradan karşısında Ağva Otel'i yapıldı Aramyan'ın yerine, orada yaşayan arkadaşım Aramyan'ın planını çizdirdim, yani okulun planını. Ama kilise hakkında pek bir şey bilmiyoruz. Yeseyan'ın da geçtiği kilise olmas haricinde, 1909'da Temmuz ayında gittiği, kan ve ter kokan pazar kilisesi: Surp Asdvadzadzin.

Yakıplık yıkılmış şehirde tek ayakta kalan Ermeni Piskoposluk Kilisesi'nin yüksek çan kullesi etrafındaki yıkıntıları seyrediyorduk; la! olmuş çanı felçli bir deli gibi asılı kalmıştı, çünkü felaketin başladığı o günden bu yana hüznünlü veya coşkulu çanlarmaları yas için susturulmuştu. (Zabel Yesayan)

We pass behind the Archaeology Museum and cross Erdal Acet Street to find ourselves at the MARS A oil factory, once the Gilodo oil factory. **location 20** Solomon Rafael Gilodo was the owner of the first factory established in Adana to extract oil from cotton. Gilodo was a Jew who came to Turkey from Russia during the 1917 Revolution. Later, each of the increasingly numerous cotton oil factories established a soap workshop in a corner of the factor, but locals still say that no other soap ever lived up to the yellow soap produced by Gilodo. The Gilodo oil factory played an important role in Adana's development plan during the Republican period. Entrepreneurs from Kayseri had reopened the Simeonidis cotton-ginning factory as the National Textiles factory after it had fallen into disuse following the population exchange. These same entrepreneurs also wanted to buy the Gilodo factory, but Solomon Rafael Gilodo did not look favourably upon the offer. He would, however, later be forced to sell the factory to Toroslar Corp., partners of the same group of entrepreneurs, due to significant debts incurred after the introduction of the Wealth Tax. The oil factory belonging to Toroslar Corp., would later become today's MARS A, but the old Gilodo factory and its workshops are no longer standing.

We cross the park and then turn right along Atatürk Street, passing by the Abidin Dino Park, the Adana Metropolitan Municipality building and the Maryem-Abdurrahim Gızer Middle School, and then crossing Turhan Cemal Beriker Boulevard to reach İnönü Park. The 1909 and 1918 maps both show an **Armenian cemetery** in this area, with its location slightly further north on the 1918 Map compared to the 1909 Map. **location 21** The entirely new boulevard—also known as the D-400—connects to the Kennedy Bridge and runs as far as Mersin.

Located between Tepebağ and the Adana-Mersin road, İnönü Park is an important green space in this historical city centre. The park is located close to the Armenian cemetery, and the 1918 Map shows that there was also a small Turkish cemetery in the area. In November 2014, graves were uncovered in the park during digging works to lay gas pipes, revealing that cemeteries lay beneath this park. We ask Erarstan about the cemetery: *L.E. The cemetery didn't survive until my youth. There used to be an open-air cinema there in summer. The owner had other cinemas in Adana too, and he somehow managed to get hold of that area too. The cinemas of Adana have an important place in the history of Turkish cinema. Until 1965, all the films would first be shown in the Adana. This was also a good cinema. The İplik Summer Cinema.*

We have now left the industrial area and the new city, to arrive in **Tepebağ**. **location 24** The Tepebağ neighborhood marks the beginning of the old Roman city—a circular-plan city on two axes. Bordered by İnönü Street to the north, Seyhan Street to the east, Çakmak Street to the west and Abidinpaşa Street to the south, Tepebağ is a neighborhood that you could easily spend days wandering around, and where you come across a historical building or every corner. The area, formed mainly of Muslim neighborhoods—except for the Hidriyas and Bab-ı Tarsus neighborhoods—was unharmed by the 1909 Fire, and more historical buildings remain standing here than elsewhere in the city. The area is home to **Saint Paul's Church** **location 25**—more commonly known as Bebekli [lit. 'with baby'] Church—the only building in the city still used as a church by the Christian communities of Adana. The church, which was a member of the Catholic Church of Anatolia, is located in the old Hidriyas neighborhood, can be reached from Cemal Gürsel Street. There is no definite information about the date of the construction of this church. The 1918 Map shows that this was the site of the *Sultaniyne Mektebi*, previously the nuns' school.

The Tepebağ Anatolian High School, located on Cemal Gürsel Street, was once the **American Girls' College** **location 26**. The building, currently undergoing renovations, burned down in 1909 and was later rebuilt. We pass behind the back of the school and reach Tepebağ Mound. We circle the mound, and as we head towards Abidinpaşa Street through the narrow streets of Tepebağ, which have numbers for names and are lined with buildings earmarked for renovations within the Façade Improvement Project, we find ourselves behind the Adana Branch of the Central Bank. One hundred years ago this was the site of the **Surp Asdvadzadzin Church**, the Aramian School and the Adana Armenian prelate offices. **location 27** The ancient church building underwent reconstruction at the beginning of the 19th century. During construction of the Central Bank, the church, which was built by Hagop Kalifa [master-builder], Vartan Kalifa and Kireççian Mimar [architect], was completely destroyed, and only a few stones from its walls have survived until today.

According to what she herself told me, my maternal grandmother, Hacı Şahzade, wife of my grandfather, Domburağlı Hacı Kevorc Ağa, was the daughter of Vartan Kalifa. Vartan Kalifa wore a golden medal on his Jes that he had been awarded by the Ottoman State. According to what my father, Misak Göv-Yeğyayan told me, Hagop Kalifa was a church-building expert and in the early 19th century he built not only Surp Asdvadzadzin, but a number of other churches in the area; it was even him who built the church in the distant province of Kilis. According to my father, while they were building Surp Asdvadzadzin, they left it half-finished to let the half-finished walls settle into place over a long period of time, they then continued construction after 1-2 years. (Pizant Yeğyayan)

The building that is named on the 1909 Map as Surp Asdvadzadzin Armenian Church is marked on the 1918 Map as a military depot with the note "Old Aramian Church". Jansen's 1940 map shows it as building number 30, and states that it was used as a cinema. The history of Adana's cinemas is a broad and significant research topic for the city's collective memory. We know that cinemas held a role in social life even before the Republic because in 1924, as a result of a proposal to parliament by the Adana MP Zamir Bey, the Adana Türk Ocakı [Turkish Hearth] took over a cinema that had been left behind by Greeks. The following year, during his visit to Adana, Atatürk attended a screening at the Türk Ocakı Cinema, showing that the cinema continued to function as such. According to Yusuf Ahyan, as well as the Alisaray Cinema mentioned by Erarstan, Baki Tonguş, who ran the Türk Ocakı Cinema under the name Asri Cinema, was also the owner of the Tan Cinema:

Until the 1930s, the other cinema that stands out in the cinematic memories of residents of Adana was the "Tan Cinema". The cinema was an Abidinpaşa Street, where the Central Bank stands today, and was housed in a former Armenian church that had been transformed into a cinema. The owner of this cinema—which also went by the name "New Cinema"—was Baki Tonguş, who also ran the Türk Ocakı and Alisaray cinemas. Journalist Yusuf Ahyan offers some interesting information about the Tan Cinema of those years and the approach to cinema of its owner, Baki Tonguş: "Baki Tonguş believed that cinema was an essential element of civilization and entertainment, and gave importance to the creation of nightlife in Adana. As such, it was down to him that today's 'Asri Cinema' was run by the Türk Ocakı as the "Türk Ocakı Cinema". After the success of the Türk Ocakı Cinema, he established a modern cinema on Abidinpaşa Street, on the site of today's Central Bank. Adana was now on the path to modernism. This cinema, which he opened in his own name, introduced viewing boxes with velvet seats. For the general public he created nicely decorated stalls and a clean balcony. He also arranged a small orchestra to play before the film began. Unfortunately this luxury cinema was not a success."

We finish our tour of old Adana in the Tepebağ neighborhood, at the site of Surp Asdvadzadzin, and leave the final words to Erarstan: *L.E. At one end of Abidinpaşa Street is Taşköprü [Stone Bridge], at the other end Terskapı [Ters Gate]—the French name for Tarsus was Ters/Tars. In the middle is the Surp Asdvadzadzin Church and next to it the Aramian School. When the church was knocked down to build the Central Bank, Roman mosaics were discovered. In other words there was another temple there, a Roman temple. It was also the site of my first love. After the church it was used as a cinema. I remember watching a Zorro film there, I must have been about six years old. Then the Ağva Hotel was built opposite it, where Aramian used to be, I asked a friend who lived there to draw the plan of Aramian, the plan of the school. But we don't know much about the church. Other than the fact that it was the church where Yeşayan went. The church she went to one Sunday in July 1909, the church that smelled of blood and sweat: Surp Asdvadzadzin. In the destroyed, devastated city, the tall steeple of the only Armenian church left standing, the Prelacy church, seemed to be contemplating the ruins around it. The muted church bell hung suspended there like a paralyzed tongue, because its somber or joyous pealing had been silenced in token of mourning the day catastrophe struck. (Zabel Yesayan)*

